

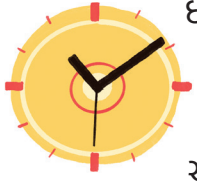
9

લયનો અનુભવ કરો ત, ક, ત, કિ, ટ

0337CH07

સંગીતમાં લયનું ખૂબ જ મહત્વ છે.

ઘડિયાળની ટિક ટિક,
નળમાંથી ટપકતું પાણી
અથવા પક્ષીના કલરવનું
અવલોકન કરો.

- બીજું શું તમારી આસપાસ સ્થિર લય બનાવે છે?
- એવા કયા અવાજો છે કે જેમાં સ્થિર લય નથી? ઝાડ પર સળવળાટ કરતાં પાંદડાં, પ્રેશર કૂકરની સીટી વગાડવી અને ટ્રાફિકમાં કારનો હોર્ન વગાડવો એ બધા અવાજો છે જેમાં સ્થિર લય હોતા નથી.

શું તમને સ્થિર લય અથવા વિચલિત લય ગમે છે? દરેકનાં બીજાં કેટલાંક ઉદાહરણો કયાં છે, જેના વિશે તમે વિચારી શકો છો?

પ્રવૃત્તિ ૧

એક બે ત્રણ ચાર!

નીચે આપેલી તાળીઓ, ચપટી, પગથી હલન-ચલન અને જમીન પર પગનું હલન-ચલન ની તસવીરો એક રીતમાં છે. તમે અજમાવી જુઓ. આવી વધુ ચાર લય બનાવો અને આનંદ કરો.

1.				
2.				
3.				

પ્રવૃત્તિ ૨ સંપર્ક અને પ્રતિક્રિયા

નોંધો

આપણે આપણા શરીરનો ઉપયોગ કરીને લય બનાવી શકીએ છીએ-

- તાળી પાડી રહ્યા છીએ
- ચપટી
- પગને જમીન સાથે થપાવીને
- મોઢાથી અવાજ કરી રહ્યા છીએ

યાલો આને સંખ્યાઓ સોંપીએ-

તાળી - ૧

ચપટી - ૨

પગને જમીન સાથે થપ-થપાવીને - ૩

મોઢાથી અવાજ કરવો - ૪

તમારા શરીરનો ઉપયોગ કરીને તમારી

પોતાની રિથમ રીત બનાવો!

હવે, આવી લય બનાવવાનું ચાલુ રાખો.

ક.	૧	૨	૩	૪
ખ.	૨	૩	૧	૪
ગ.				
ઘ.				
ચ.				
છ.				
જ.				
ટ.				

પ્રવૃત્તિ ૩

ચાલો સાંભળીએ અને શીખીએ

આવો દુનિયાના ઘણા ભાગોમાં ગવાયેલું એક ખૂબ જ લોકપ્રિય ગીત જાણીએ.

હમ હોંગે કામચાબ

હમ હોંગે કામચાબ
એક દિન હો.. હો.
મન મેં હૈ વિશ્વાસ,
પૂરા હૈ વિશ્વાસ
હમ હોંગે કામચાબ એક દિન.

અંગ્રેજી

*We shall overcome, We shall
overcome, We shall overcome some
day. Oh, deep in my heart, I do
believe, That we shall overcome
some day*

કન્નડ

નવુ ગેડે જેલ્ટવી, નવુ ગેડે જેલ્ટવી, નવુ ગેડે
ગલ્ટીવી ઓનડુ દિના. ઓ મંડળી વિશ્વાસ,
સંપૂર્ણ આત્મવિશ્વાસ, નવુ ગેડે ગલ્ટીવી ઓનડુ
દિના. નવુ ગેડે જેલ્ટવી, નવુ ગેડે જેલ્ટવી,
નવુ ગેડે ગલ્ટીવી ઓનડુ દિના. ઓ મંડળી
વિશ્વાસ, સંપૂર્ણ આત્મવિશ્વાસ,

પ્રવૃત્તિ ૪

જાણો સંગીતનાં
સાધનો સાથે તાલ

તમારી પસંદગીના ગીતના લયમાં
રાખો.

શું તમે દાંડિયાની લાકડીઓ, તાળીઓ,
મંજીરા, ડફલી, નગારું અથવા ખંજરીથી
લય જાળવી શકો છો?

તમને આ સંગીતનાં સાધનોને યોગ્ય
તાલમાં વગાડવામાં આનંદ થશે.

શું તમે
જાણો
છો ?

તાલની વિભાવનાનો સમાવેદમાં
તેનો પ્રારંભિક ઉલ્લેખ જોવા મળે
છે. ૧૬ મી સદી સુધી ઉત્તર અને
દક્ષિણ ભારતની તાલ પ્રણાલીઓ
અલગ નહોતી.

પ્રવૃત્તિ ૫

તમારા શરીર સાથે લય શીખો

તાળીઓ પાડીને અથવા તમારા પગણું હલન ચલન લગાવીને
ગણતરી શરૂ કરો (એક સમયે એક). લય જાળવવા માટે વિવિધ
પ્રકારની તાળીઓનો ઉપયોગ કરો-તમારી ડાબી બાજુએ,
જમણી બાજુએ, ઉપર અથવા મૌન રહીને તાળીઓ પાડે છે.

દા.ત. ૧, ૨, ૩, તાળીઓ, ૫, ૬, ૭, તાળીઓ - ૧, ૨, ૩, જમણી
બાજુએ તાળીઓ પાડવી, ૫, ૬, ૭, ડાબી બાજુએ તાળીઓ
પાડવી - ૧, ૨, ૩, તમારા માથા ઉપર તાળીઓ પાડવી ૫, ૬, ૭,
મૌન.

તેથી તમે સમજો છો કે આ તાળીઓ પાડવાની પદ્ધતિ અમને
લય જાળવવામાં મદદ કરે છે. ૫-૧૦ મિનિટની કસરત પછી,
ચાલો આપણે આમાં થોડી તબલના સંગીતને ઉમેરીએ.

ધ ગે ના તિ (પુનરાવર્તિત). પછી તાળીઓ અને ગણતરી સાથે
ગીત ચાલુ રાખો.

‘ધા જી ન તી ના કા ધી ના’ બોલવાળા તાલને કેહરવા કહે છે.
આવી જ રીતે બીજા તાલ પણ લઈ શકાય છે જેમાં ૮ અક્ષરની
કળા (૮-લય) હોય છે.

હું તમને કહેવા જઈ રહ્યો છું - તમે મને કહેવાના નથી

આ ગીત સાથે આ તાલાવા વગાડવામાં આવી રહી છે.

ચાલો આનંદ માણીએ - તાળીઓ પાડો, ગાઓ અને આગળ
વધીએ.

પ્રવૃત્તિ ૬

નોંધો શીખો (સ્વારા)માં સંગીત

ભારતીય શાસ્ત્રીય સંગીત, તેમજ વિશ્વભરમાં સંગીતના અન્ય ઘણા સ્વરૂપો, સાત સૂર ધરાવે છે.

સા, રે, ગા, મા, પા, ધા, ની ... ઉપરોક્ત નોંધો પછી પણ ઉચ્ચ કક્ષાએ 'સા' ગા ઓ. આ સાત સૂરોને એકસાથે સમક કહેવામાં આવે છે.

ચાલો આપણે સાત સૂરોને વારંવાર ગાઈએ, ઉપર તરફ જઈએ અને પછી નીચેની તરફ જઈએ.

શું તમે જાણો છો ?

નાટ્યશાસ્ત્ર ભારતનો એક પ્રાચીન ગ્રંથ છે જે ભરતમુનિ દ્વારા લખાયેલું છે. તેમાં સંગીત, નૃત્ય અને નાટકની વાત કરવામાં આવી છે. શું તમે જાણો છો કે નાટ્યશાસ્ત્રમાં, દરેક સ્વર (સંગીત નોંધ) એક અલગ ભાવના સાથે જોડાયેલું છે? આનો અર્થ એ છે કે તમે જે સંગીત વગાડો છો અથવા ગાઓ છો તે તમને કઈ નોંધોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તેના આધારે તમને અનેકવિધ વસ્તુઓની અનુભૂતિ કરાવી શકે છે!

પ્રવૃત્તિ ૭

ચાલો ગાઈએ : માથું, ખભા, ઘૂંટણ અને અંગૂઠા

ચાલો એક મનોરંજક પ્રવૃત્તિ કરીએ.
જ્યારે તમે ગાઓ છો, ત્યારે તમારા
માથા, ખભા, ઘૂંટણ અને અંગૂઠાને સ્પર્શ
કરો.
આ તમને તમારી સંકલન કુશળતામાં
મદદ કરશે અને તમને પંજાબી ભાષામાં
પણ પરિચય આપશે!

શું તમે
જાણો
છો ?

લય એટલે સંગીતમાં લય અથવા
(ટેમ્પો). તે તમારા ધબકારા જેવું
સ્થિર છે. પરંતુ જેમ તમે દોડો
ત્યારે તમારા ધબકારા વધે છે અને
જ્યારે તમે સૂઈ જાઓ ત્યારે ધીમો
પડી જાય છે, તેવી જ રીતે વિવિધ
રચનાઓ માટે લય પણ અલગ હોઈ
શકે છે.

ગીતો

સિર, મોઢે , ગોઢે, પૈર, ગોઢે, પૈર.
સિર, મોઢે, ગોઢે, પૈર, ગોઢે, પૈર.
નાલે આંખ, નાલે કાન, નાલે મૂઠ , નાલે નાક.
સિર, મોઢે, ગોઢે, પૈર, ગોઢે, પૈર

ભાષા: પંજાબી

અંગ્રેજી ભાષાંતર

માથું, ખભા, ઘૂંટણ અને અંગૂઠા, ચાલો જઈએ. માથાં, ખભા, ઘૂંટણ
અને અંગૂઠા, ઘૂંટણ અને અંગૂઠા. અને આંખો અને કાન અને મોં
અને નાક. માથાં, ખભા, ઘૂંટણ અને અંગૂઠા, ઘૂંટણ અને અંગૂઠા.

હવે તમે જાણો છો કે આ ગીત કેવી રીતે ગાવું અને આ પ્રવૃત્તિ
બે ભાષાઓમાં કેવી રીતે કરવી. તમે જાણો છો તે બીજી ભાષામાં
તમે તેનો પ્રયાસ કરી શકો છો? ઉપરોક્ત ગીતને જુદી-જુદી ઝડપે
(ઝડપી અને ધીમી ગતિએ) ગાવાનો પ્રયાસ કરો.

પ્રવૃત્તિ ૮

જન્મદિવસ ગીત

જન્મદિવસ દરેક માટે મહત્વપૂર્ણ હોય છે. યાવો આપણે આ જન્મદિવસનું ગીત શીખીએ.

શું તમે તમારું મનપસંદ ગીત ગાઈ શકો છો અને તાળીઓ પાડીને લય જાળવવાનો પ્રયાસ કરી શકો છો?

ગીતો

जन्मदिनम् इदम् अयि प्रियसखे सन्तनोतु ते मुदम्।
प्रार्थयामहे भव शतायुशी ईश्वरः सदा त्वं च रक्षतु।
पुण्यकर्मणा कीर्तिम् अर्जयित्वा जीवनं तव भवतु
सार्थकम्

અર્થ

પ્રિય મિત્ર, હેપી બર્થ ડે! ખુશીઓ અને ઘણી સારી વસ્તુઓ તમારા માર્ગમાં આવે. અમે તમારા સારા સ્વાસ્થ્ય માટે પ્રાર્થના કરીએ છીએ. તમે લાંબુ જીવો! ભગવાન તારું રક્ષણ કરે! તમે તમારા સારા કાર્યો માટે જાણીતા થાઓ. એક હેતુપૂર્ણ જીવન જીવો!

સંગીતકાર: સ્વામી તેજોમયાનંદ

ભાષા: સંસ્કૃત

શિક્ષકની નોંધ

વર્ગખંડમાં બાળકનો જન્મદિવસ ગીત, નૃત્ય અને શુભકામનાઓ માટે કાર્ડ બનાવીને ઉજવણી કરો. આ પ્રવૃત્તિમાં કુદરતી રીતે કલાઓનો સમાવેશ કરવામાં આવશે.

પ્રવૃત્તિ ૯ એક રસપ્રદ વાર્તા

પ્રાચીન સંસ્કૃતગ્રંથ
નારદિયા શિક્ષા અનુસાર
વિવિધ પક્ષીઓ અને
પ્રાણીઓના રડવાના
અવાજોમાંથી સંગીતના
સૂરોનું સર્જન કરવામાં
આવ્યું હતું.
યાલો આપણે તેમને
આ ગીતમાં શીખીએ.

ગીતો

સા એટલે મોર જે ખૂબ રંગીન હોય છે.

રી એટલે બળદ માટે છે જે ખરેખર
મજબૂત છે

ગા એ બકરી માટે છે જે આસપાસ દોડે
છે

મા એટલે સફેદ અને ઊંચો બગલો

પા એટલે કોયલ, સુંદર અને મીઠી

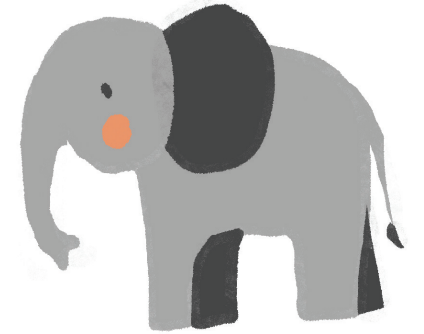
ધા એ ઘોડા માટે છે જે અત્યાર સુધી
દોડે છે

ની હાથી માટે છે જે ખૂબ જ
વિશાળકાય છે

તે પાછું લાવશે તેથી.. સા

સા રી ગા મા પા ધા ની સા પ સા.

સા ની ધા પા મા ગા રી સા પ સા.

પ્રવૃત્તિ ૧૦

પ્રાણીઓ અને અવાજો

પ્રાણીઓ અને પક્ષીઓના અવાજોનું
અનુકરણ કરો જે ઉંચા અને નીચા
અવાજો કરે છે. તમે તમારી આસપાસ
જે પ્રાણીઓ અને પક્ષીઓના અવાજો
સાંભળો છો તેમના નામોની યાદી
બનાવો. તમારા માતાપિતા અને મિત્રો
સાથે આ અવાજો અજમાવો

નોંધો

© NCERT
not to be republished

પ્રવૃત્તિ ૧૧

સંગીત નિર્માણ

જેમ આપણે ઘર બાંધવા માટે ઇંટોનો ઉપયોગ કરીએ છીએ તેમ સંગીતના નિર્માણમાં ધૂનનો ઉપયોગ થાય છે. શું તમને તે સાત ધૂન યાદ છે જે આપણે અગાઉ શીખ્યા હતા? ચાલો તેમને સાંભળીએ અને ફરી એક વાર સાથે મળીને ગાઈએ. હવે આપણે સરગમ અથવા અલંકાર શીખીએ. તેથી તમે જોઈ શકો છો કે ધૂન સંગીતમાં રત્નો જેવી છે.

સાસા રેરે ગગ મમ । પપ ધધ । નિનિ સાંસાં ।।

સાંસાં નિનિ ધધ પપ । મમ ગગ । રેરે સાસા ।।

સારેગ રેગમ ગમપ મપધ પધનિ ધનિસાં ।

સાંનિધ નિધપ પમગ મગરે ગરેસા ।।

ડંએન.ડી.એચ.પી., એન.ડી.એચ.પી., ડી.એચ.પી.એમ., પી.એમ.જી.પી.,
પી.એમ.જી.પી., જી.આર.એસ.

આ આવર્તનો માંથી તમે કેટલી લાઈનો ગાવા માટે સમર્થ હતા?

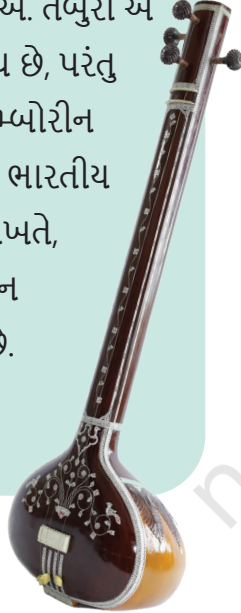
જો તમે બધી લાઈનો ગાવામાં અસમર્થ છો,
તો તે ઠીક છે! આવર્તન કરતા રહો.

પ્રવૃત્તિ ૧૨

સ્વરમાં સંગીત (અલંકાર) ગાવો અને યાદ રાખો

શું તમે
જાણો
છો ?

સ્વર કેટલા ઊંચા કે નીચા છે તેનું વર્ણન કરવા માટે અમે 'પિય' શબ્દનો ઉપયોગ કરીએ છીએ. સૂરમાં ગાવાનું શીખવા માટે, અમે તંબુરા અથવા તાનપુરા નામના વાદ્યનો ઉપયોગ કરીએ છીએ. તંબુરા એ લાંબા ગળાનું તારવાળું વાદ્ય છે, પરંતુ તમારી પાસે ઈલેક્ટ્રોનિક ટેમ્બોરીન અને તંબુરા એપ્સ પણ છે! ભારતીય સંગીતની આવર્તન કરતી વખતે, તમારા સ્વર સાથે ટેમ્બોરિન રાખવી ખૂબ જ મદદરૂપ છે.

તાનપુરા

નોંધો

- i) સા ગ સા ગ
સા ગ મ ગ રે સાઃ
રે ગ રે ગ,
રે ગ પ મ ગ રે
સા સા સા
- તાળીઓ પાડો અને ગાઓ.
તમે આ શબ્દો સાથે ગાઈ શકો છો:
- આવો, આવો,
ઉજવણી કરો,
ગાઓ, બધા
સાથે મળીને ગાઓ

- ii) ચાલો આપણે બીજું ગાઈએ
સરગમ અથવા અલંકાર

સા સા સા રે
રે રે રે ગ
ગ ગ ગ મ
મ મ મ પ

ખાલી જગ્યા ભરો અને ગાઓ.

પણ નહિ કે નહિ Sa

ની નિ ની સા
(ત્યાં એક બિંદુ છે
આની ટોચ 'સ . અ ' જે
એટલે કે તમારે ગાવાનું છે
ઊંચા સ્વરે ..)

પ્રવૃત્તિ ૧૩

વશિ જાણો
તાલ

તો તમે શીખ્યા કે તાલા એ લયનો એક નક્કી ભાગ છે. સંગીતમાં તાલા નો ઉપયોગ માત્રા (ઘાટ) જાળવવા માટે થાય છે. દરેક તાલમાં એક નિશ્ચિત સંખ્યાની ઘાટો હોય છે, જે વારંવાર પુનરાવર્તિત થાય છે અને તેને તાલા ચક્ર કહેવાય છે. તમે આદી તાલા અને કેહરવાનું પઠન કર્યું.

ચાલો આપણે તેમને સુધારીએ.
હવે ચાલો આપણે બીજી તાલાનો પાઠ કરીએ જે છ સ્વરોની છે.

ધા ધી ના/ ધા તિ ના આ તાલાનું નામ દાદરા છે.

પ્રવૃત્તિ ૧૪

આ ગીત સાંભળો અને તાલને તેની સાથે રાખવાનો પ્રયાસ કરો

શ્યામલે મીનાક્ષી

શ્યામલે મીનાક્ષી
સુન્દરેશ્વરસાક્ષી
શક્કરિ ગુરુગુહા
સમુદ્રવે શિવેવ
પામરમોચનિ
પદ્મજલોચનિ
પદ્માસના વાણિ
હરિ લક્ષ્મિ વિનુતે
શામ્ભવિ
શ્યામલે મીનાક્ષી

ગીત વિશે

આ દેવી મીનાક્ષી વિશેનું ગીત છે. તે શિવની પત્ની અને શનમુખાની માતા છે.

સંગીતકાર: મુથુસામી ડિકસિતાર

ભાષા: સંસ્કૃત

રાગ: શંકરભારણમ

તાલ: આદિ

સંગીતની કેટલીક પરિભાષ

સંગીતમાં આપણે નીચેની પરિભાષાનો ઉપયોગ કરીએ છીએ -

ભારતીય સંગીત શબ્દ	અંગ્રેજી શબ્દ
તાલ અથવા તાલમ	નિશ્ચિત નિયમિત (લયબદ્ધ ચક્ર) ગીતો
લય અથવા લયમ	ગતિ (ટેમ્પો)
સમ અથવા સામમ	તાલનું પ્રથમ માપ (બીટ) એ એકમ છે જેની સાથે લય શરૂ થાય છે.
આવર્તન અને આવર્તન	તાલનું એક ચક્ર

